

CHECKLIST VEILIG WERKEN MET RUNDEREN

Vul deze checklist in en kom te weten of actie nodig is. Heb je één keer of vaker een rondje aangekruist? Lees dan de tips in de bijlage.

Denk na over de huisvesting

1. Hebben de dieren voldoende ruimte en rust in de stal? Ja Nee
2. Is het ontwerp van de stal zodanig dat je niet onnodig tussen de dieren hoeft te staan? Ja Nee
3. Zijn er vluchtroutes als men tussen de dieren werkt? Ja Nee

Denk na over welke dieren je houdt

1. Is de vloer altijd opgeruimd? (geen zaken waarover gestruikeld kan worden) Ja Nee
2. Houden jullie stieren? Ja Nee
3. Houden jullie dieren met hoorns? Ja Nee

Organiseer het werk veilig

1. Worden de dieren geselecteerd op rust temperament? Ja Nee
2. Krijgen gestreste dieren tijdelijke rust? Ja Nee
3. Wordt op lekstroom gecontroleerd als er sprake is van gestreste dieren? Ja Nee
4. Wordt het kalf van de koe gescheiden? Ja Nee
5. Kunnen pinken wennen aan vaststaan? Ja Nee
6. Is men extra alert bij tochtige-, drachtige- en afgekalfde koeien? Ja Nee
7. Worden koeien/stieren met de trekker uit de wei gehaald? Ja Nee
8. Is er altijd een EHBO-does in de buurt? Ja Nee

Heb je voorlichting gehad en/of gegeven over...

1. De lichaamstaal van de dieren	☐ Ja	☐ Nee
2. Stressverhogende factoren voor dieren	☐ Ja	☐ Nee
3. Omgang met gestreste dieren	☐ Ja	☐ Nee

Hou elkaar alert!

1. Attenderen jullie elkaar op onveilige situaties met dieren?	☐ Ja	☐ Nee
2. Doen jullie melding van onhandelbare dieren richting o.a. collega's, (tijdelijke) medewerkers en bezoekers (zoals de veearts en de inseminator)	☐ Ja	☐ Nee
3. Worden er instructies gegeven over het herkennen van onveilige situaties?	☐ Ja	☐ Nee
4. Spreken jullie elkaar aan als je ziet dat iemand iets gevaarlijks doet?	☐ Ja	☐ Nee
5. Bespreken jullie (bijna) ongevallen met runderen en leren jullie hiervan?	☐ Ja	☐ Nee

Let op je eigen gedrag en handelen

1. Zorg je voor kalmte en rust in je eigen handelen?	☐ Ja	☐ Nee
2. Voorkom je altijd dat je tussen het dier en een muur/object staat?	☐ Ja	☐ Nee
3. Zorg je dat je niet in de dode hoek achter de koe komt?	☐ Ja	☐ Nee
4. Gebruik je een stok om in bepaalde situaties groter de lijken?	☐ Ja	☐ Nee
5. Probeer je altijd alert te zijn bij de dieren, ook bij normaliter 'brave' dieren?	☐ Ja	☐ Nee

TIP: Leg de acties die volgen uit deze checklist vast in het plan van aanpak van de risico-inventarisatie en –evaluatie

Toelichting

1. Denk na over de huisvesting

Zorg voor passende huisvesting en vluchtroute(s)

De inrichting van de stal moet zodanig zijn dat koeien hun natuurlijk gedrag kunnen uitoefenen en dat er voldoende rust is in de stal. Daarvoor dienen belemmeringen door afscheidingen zo veel mogelijk te worden vermeden.

Belangrijke aspecten voor voldoende rust zijn:

- ruime ligplaatsen
- een 'zachte', ruime, niet glad loopoppervlak (antislipvloer)
- niet te veel dieren bij elkaar
- voldoende verlichting (>150 lux)

Verder zijn belangrijk:

- stevig hekwerk of een behandelstraat
- een veilige vluchtroute bijvoorbeeld een opening in het hekwerk waar het dier niet doorpast om tijdig het hok te verlaten bij dreigend gevaar

Het behandelen van een koe is het eenvoudigst en veiligst als de koe in een aparte ruimte vastgezet wordt. Het is voor de koe rustiger als ze haar koppelgenotes blijft zien. Daarom kan een separatiebox het beste naast de melkstal worden gebouwd. Zo kan een dier tijdens het melken gemakkelijk afgezonderd worden. Is er geen separatieruimte dan kan de koe gescheiden worden van de koppel door haar vast te zetten aan het (voer)hek. Zet de koe bij voorkeur dicht bij een (buiten)deur vast. Dan hoeft de behandelaar niet door de stal heen te lopen. Dat is rustiger voor het koppel. Bovendien kan hij/zij in geval van nood snel de stal uit. Verder is het aan te raden een emmer met brok klaar te zetten om de koe rustig te krijgen. Indien er meerdere dieren behandeld moeten worden dan is het verstandig deze dieren te markeren zodat ze gemakkelijk gevonden kunnen worden. [Lees meer >>](#)

2. Denk na over welke dieren je houdt

Selecteer op gedrag en temperament

Binnen een ras kan er een verschil in hanteerbaarheid bestaan tussen de nakomelingen van verschillende stieren. Temperament is een kenmerk dat erfelijk is en selectie op het gedrag kan zowel gebruikt worden bij vleesvee als bij melkvee. Houd daarom de nakomelingen aan van goed handelbare runderen. Naast de individuele verschillen zijn er nog tal van factoren die het temperament kunnen beïnvloeden, waaronder ras, geslacht, leeftijd en ervaring. Vaak scoren dieren van het Charolais- en het Limousinras minder goed. Het Belgisch Witblauw dikbiltype is rustiger van aard. Bedenk ook dat stieren en vaarzen nerveuzer zijn dan koeien.

Onderzoek in Frankrijk wees uit dat vleesveehouders zelf ook potentieel agressieve dieren kunnen opsporen. Dit kan onder andere door na het spenen een aantal pinken bij elkaar in een hok te zetten. Vervolgens langzaam in het hok te stappen en een kwartier te wachten tot de dieren rustig zijn. De pinken zullen eerst een vluchtroute zoeken, maar na een tijdje komen ze, nieuwsgierig als ze zijn, wel weer terug. De dieren moeten dan tot op 2 tot 3 meter te benaderen zijn zonder dat er een schrikreactie volgt.

Houd bij voorkeur hoornloze runderen

Dieren die niet onthoofd zijn, kunnen hun hoorns gebruiken als een wapen om aan te vallen of om zich te verdedigen. Zeker als de runderen niet aangebonden zijn, is het voor de veiligheid van de verzorgers en de andere runderen in de stal wenselijk om ofwel genetisch hoornloze runderen te houden of hen op jonge leeftijd op een diervriendelijke manier te onthoornen en te benaderen.

Houd bij voorkeur geen stier(en)

De meeste ongevallen die voorkomen bij runderen worden veroorzaakt door stieren. Agressie komt vaker voor bij stieren dan bij koeien. Daarnaast worden stieren agressiever wanneer ze ouder worden en meer geslachtsdrift krijgen. Daarom verdient de omgang met stieren extra aandacht. Wees hier

extra waakzaam. Keer nooit de rug naar een stier. Loopt er een stier tussen het koppel, werk dan niet tussen de koeien. De kans op een ongeluk is dan veel te groot.

3. Organiseer het werk veilig

Zorg voor orde en netheid

Veiligheid begint bij orde en netheid. Orde en netheid is daarom sterk aan te raden. Het is wenselijk dat bij behandeling van een dier geen hinder ontstaat door overtollig materiaal waarover je kunt vallen of uitglijden. Door de val kan een koe schrikken en agressief reageren.

Geef gestreste dieren (tijdelijk) rust

Als dieren sterk gestrest zijn, kun je beter 30 minuten wachten voordat je met een handeling begint. Stress kan o.a. veroorzaakt worden door hele zenuwachtige koeien. Dergelijke koeien maken de rest van de koppel ook onrustig met stress als gevolg. Het verdient aanbeveling om met dergelijke koeien niet verder te fokken.

Controleer op 'lekstroom' bij gestreste runderen

Door lekstromen kunnen koeien gestrest raken. Runderen zijn erg gevoelig voor deze stromen zo is gebleken uit onderzoek van het Vlaamse Visserij-, en Voedingsonderzoek. Gedragingen die hier sterk op wijzen zijn nervositeit, het weigeren om de melkstal te betreden en het vaker urineren. De oorzaak van lekstroom ligt vaak in aanpassingen, zoals de aanschaf van zonnepanelen, waardoor leidingen niet zijn aangepast aan het vermogen, problemen met aangesloten apparatuur, bijvoorbeeld weggevreten isolatie door knaagdieren of het doorroesten van een aardkabel. Lekstroom kan hierdoor geleidende delen, zoals hekken, onder stroom zetten. Laat dit bijvoorbeeld controleren door een elektricien.

Scheid de koe van het kalf

Uit onderzoek blijkt dat kalveren zonder enig contact met hun moeder veel minder afkeer vertonen ten opzichte van de dierenverzorger. Ook blijkt de vluchtafstand kleiner dan bij kalveren die hun moeder in de nabijheid hadden. De vluchtafstand is een indicatie voor de agressie van runderen. Hoe groter de agressie, hoe groter de vluchtafstand zo blijkt uit onderzoek. [Lees meer >>](#)

Houd bij voorkeur geen stier in de koppel

In een koppel koeien is een zekere hiërarchie aanwezig. Als er dan een stier in de koppel loopt bevindt deze zich vaak aan de top van die hiërarchie. Hij zal er dan ook alles aan doen om dat in stand te houden. Als je tussen de koeien staat zal de stier zijn positie binnen de koppel kunnen gaan verdedigen. Een aanval van de stier is dan niet uit te sluiten. Indien toch een stier gehouden wordt is het beter deze apart te huisvesten en de huisvesting zo in te richten dat contact met de stier kan worden voorkomen.

Laat pinken wennen om vastgebonden te staan

Eénjarige koeien (pinken) die voor het eerst worden geïnsemineerd ervaren soms erg veel stress. Meestal wordt dit gedrag veroorzaakt doordat ze voor het eerst vastgebonden staan. De afwerende houding van de pink waarmee ze zich dan verzetten kan aanleiding geven tot zeer gevaarlijke situaties. Ook zal door het gedrag van de pink de inseminatie minder kans van slagen hebben. Het verdient dan ook sterk de aanbeveling dat dergelijke jonge koeien op een eerder moment eens gedurende vrij lange tijd vastgezet worden. Als het dier dan voor de eerste keer met haar kop aan het een of andere object vastgebonden wordt, zal het hier al enigszins aan gewend zijn.

Geef extra aandacht aan tochtige-, drachtige- en afgekalfde koeien

Tochtige, hoogdrachtige en pas afgekalfde dieren zijn erg kwetsbaar voor stressmomenten en kunnen daardoor onvoorspelbaar (agressief) gedrag vertonen. Die agressiviteit kan zich uiten naar de andere koeien toe, maar evengoed ook naar mensen. Het is van belang hier rekening mee te houden. Niet alleen voor het herkennen van de tochtigheid maar vooral ook voor de eigen veiligheid in de stal of in de wei.

Afgekalfde koeien kunnen tijdens de zoogperiode uiterst agressief zijn om hun kalf te beschermen. De ervaringen om deze dieren in een eigen groep op stro te huisvesten zijn erg positief en lijkt minder stress te geven. Afgekalfde koeien die in een aparte groep worden gehouden presteren ook beter. Door de koe te laten afkalven in de nabijheid van haar koppelgenoten (zicht-, oog- en geurcontact)

kan de stress beperkt blijven. Een ideale situatie is een afkalfende koe op een dik strobed en alleen gescheiden van de droge koeien door een simpele buis. Het beste is om de koe na het afkalven te verplaatsen naar een aparte groep verse koeien. Als bij de afgekalfde koe na drie à vier dagen nog sprake is van agressief gedrag dan moet overwogen worden om met "zo'n lijn" te stoppen omdat bekend is dat dit agressieve gedrag ook kan verergeren.

Bedenk ook dat als het kalf bij de koe blijft lopen en pas na een dag (of langer) gescheiden wordt van de koe dit veel stress veroorzaakt bij de koe. Zet koeien en vaarzen (jongvolwassen koe (vanaf 1,5 jaar) die gedekt is, maar nog geen tweede kalf heeft gekregen) die niet gewend zijn om aangebonden te staan zeker niet vast in de afkalfstal: dit geeft te veel stress.

Haal koeien waar mogelijk met de tractor uit de wei

Koeien met de tractor uit de wei halen is veel veiliger dan dat de koeien door de verzorger in de wei (lopend) worden 'opgejaagd'. Als ook nog een stier in de koppel loopt kan de stier zich bedreigd voelen (en aanvallen) omdat er koeien uit de wei worden weggenomen.

Zorg voor een EHBO koffer op de plaats waar dieren behandeld worden

Bij de omgang met dieren behoort een verwonding/bleesure tot de mogelijkheden.

Zo kan bijvoorbeeld een ernstige bleesure ontstaan als een koe een kopstoot geeft of plotseling achteruit trapt en met veel kracht een been raakt. In een dergelijk geval is het van belang dat de benodigde eerste hulp middelen aanwezig zijn.

4. Voorlichting

Heb kennis van stress-verhogende factoren

Stress kan leiden tot onvoorspelbaar (agressief) gedrag en dient daarom zoveel mogelijk te worden voorkomen. In dat kader is het van belang te weten dat er stress-verhogende factoren zijn, zoals bijvoorbeeld:

- koppelgrootte
- zenuwachtige koe(ien) maken andere dieren gestrest
- koeien met hoorns
- overbezetting
- aantal vreetplaatsen
- breedte van de looppaden
- plaats van de krachtvoerboxen
- het vastzetten van tochtige dieren en een veehouder die regelmatig tussen de dieren loopt
- het verplaatsen van koeien naar een andere groep (het duurt drie tot zeven dagen voordat de betreffende koe zich heeft aangepast en er een nieuwe rangorde is vastgesteld). Probeer daarom het aantal verplaatsingen naar andere groepen zo mogelijk te beperken. Verplaats koeien bij voorkeur met meerdere tegelijk, 's avonds of tijdens een actieve periode, bijvoorbeeld tijdens het voeren.

Voor het verlagen van de stress bij koeien is een bepaalde manier ontwikkeld om runderen te drijven, het zogenaamde 'Low stress stockmanship'. Bij 'Low stress stockmanship' gelden een aantal specifieke regels. Zo wordt er bijvoorbeeld bij het verplaatsen van koeien vanuit gegaan dat de koe wil kunnen zien wie of wat haar drijft. Daarbij is het van belang dat de verzorger zich in het zicht van de koe bevindt, oogcontact kan maken en de koe het gevoel heeft dat ze uit eigen vrije wil beweegt. 'Low stress stockmanship' gaat ervan uit dat, alvorens een koe in beweging komt, ze een bepaalde druk moet voelen. Deze voelt de koe als de verzorger in haar comfortzone komt. Dit ervaart de koe als niet prettig en ze zal daarom proberen onder deze druk uit te komen door weg te lopen. Door als verzorger een stap terug te doen en daarmee de druk te verminderen krijgt de koe de tijd om in de gewenste richting te lopen.

Andere regels die bij 'Low stress stockmanship' o.a. van belang zijn:

- door rustig en gericht drijven leer je dieren te gehoorzamen en gezag te accepteren.
- de beste positie van benaderen van een koe is in het midden, ongeveer ter hoogte van de lendenen en aan de linkerkant van de koe.
- een koe loopt de richting op waar haar ogen naar kijken.
- het likken door een kalf of een koe niet toestaan, daarmee plaatst degene die dit toelaat zich lager in de rangorde. Deze opvoeding begint al bij de kalveropfok. Kalveren aan de vingers

laten zuigen is in de relatie tot het dier fout. 'Snuffelen en ruiken mag, over de kop aaien absoluut niet. In de kop zitten heel veel zenuwen, die door het aaien over de kop worden geprikkeld en waardoor het gebruik van de kop wordt geactiveerd. Ook bij stieren wordt op deze wijze het gebruik van de kop geactiveerd, hetgeen ernstige gevolgen kan hebben als ze ouder zijn. Agressie wordt op deze wijze als het ware gestimuleerd! Het aaien van kalveren mag wel maar dan onder de kop of over de hals.'

[Lees meer over 'Low stress stockmanship' >>](#)

Herken de lichaamstaal van runderen

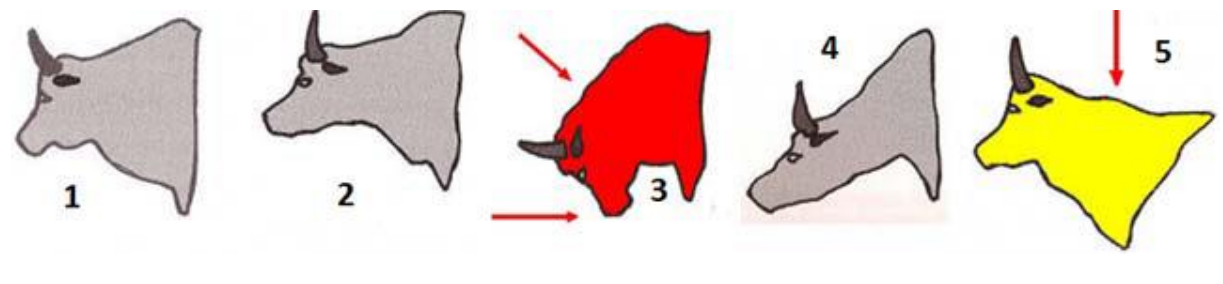
Koeien worden steeds brutaler en hebben minder ontzag voor mensen. Dat komt door de vrijheid die de dieren krijgen. Vroeger leefden de dieren in kleine groepen en stonden ze vaak vast. Doordat ze nu loslopen en in grote groepen leven gaat de rangorde onder de dieren gelden.

In de omgang met runderen is observatie van de "lichaamstaal" zeer belangrijk om ongevallen zo veel mogelijk te voorkomen. Runderen die angstig en nerveus worden, gedragen zich anders. Dit is o.a. te zien aan de houding, het oogwit, het gedrag, geluiden, en de positie van kop en staart. Het is daarom dus belangrijk kennis te hebben van de lichaamstaal van runderen. Onderzoek toont aan dat een hoger percentage oogwit kan wijzen op emoties en een aanwijzing kan zijn voor meer temperamentvolle dieren.

Lichaamstaal - Kop/nek

Onderzoek heeft uit gewezen dat de houding van de kop iets zegt over de gesteldheid en intenties van het dier.

1. Neutrale houding 2. Vertrouwelijk 3. Agressie (gradaties) 4. Gedwee, inschikkelijk 5. Alarm (voortekenen van vlucht, steigeren etc.)

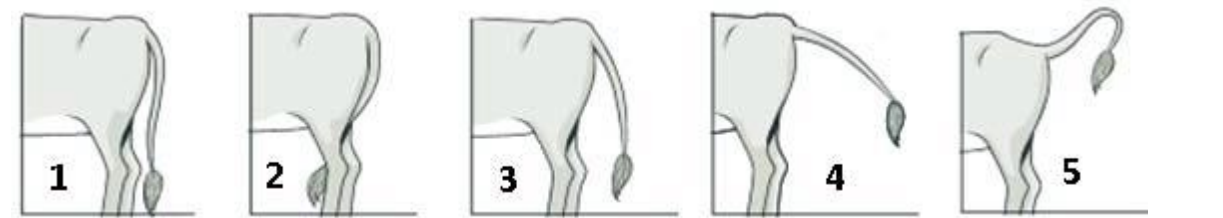

Bron: Veilig omgaan met runderen - ILVO Eenheid Dier

Lichaamstaal - Staart

Onderzoek heeft uit gewezen dat de houding van de staart eveneens iets zegt over de gesteldheid en intenties van het dier.

1. Grazen of stappen; 2. Koud, ziek of bang; 3. Dreiging, nieuwsgierigheid of seksuele opwinding 4. Galopperen; 5. Kloppen of spelen.

Bron: Veilig omgaan met runderen - ILVO Eenheid Dier

Lichaamstaal - bij pijn

Wanneer een dier pijn heeft, kan zijn gedrag anders zijn dan wanneer het vrij is van pijn.

Dit kan betekenen dat brave dieren plots onverwachts en hevig kunnen reageren. Dieren met pijn zijn dikwijls depressief en tonen weinig interesse. Ze houden hun kop naar beneden en de staart bevindt zich tussen de achterpoten en ze vertonen soms een stijve houding. Hun totale activiteit kan sterk verminderd zijn. Andere waarneembare veranderingen zijn gebrek aan eetlust, gewichtsverlies, kreunen, knarsetanden en een verminderde melkgift bij koeien.

Ernstige pijn resulteert vaak in een snelle, oppervlakkige ademhaling. Ze likken of schoppen de pijnlijke streek bij hevige pijn. Bij de behandeling kunnen runderen met pijn heftig reageren. De emotionele reactie op pijnprikkels neemt toe met de ernst en duur ervan. Aanwezigheid van soortgenoten reduceert de reactie op pijn, sociale isolatie versterkt dit.

Overig gedrag

- Blazen en briesen: enige mate van opwindning
- Krabben met poten in het ligbed: agressie

Meer lezen >> Boek: Koesignalen. Praktijkgids voor koegericht management. 1e druk. 2003 - J. Hulsen - Roodbont Uitgeverij, Zutphen

5. Hou elkaar alert

Doe (bij behandeling) altijd melding van 'lastige' dieren

Als een koe gemakkelijk trapt of met de kop slaat, is het verstandig dit te melden bij een eventuele behandelaar, zoals een bedrijfsverzorger, inseminator of veearts. De hoogte waarop de koe trapt is ongeveer 65 cm. Mensen met lange onderbenen, lopen door een dergelijke trap kans op een knieblesure. Als bekend is dat een bepaalde koe deze neiging heeft, dan is het verstandig eerst een spantouw om de beide achterbenen van de koe aan te leggen. Als het een inseminatie betreft en de veehouder bij de inseminatie aanwezig is, dan kan men het achteruit trappen van de koe ook proberen te voorkomen door hem te vragen om tijdens de duur van de inseminatie de staart van de koe achterover te willen buigen. Doorgaans is dat wel afdoende om het achteruit trappen van een koe te voorkomen. Als een koe gemakkelijk met de kop slaat, is het ook wenselijk dit te melden. Een koe die hoog aangeboden wordt, zal niet gemakkelijk slaan.

6. Let op je eigen gedrag en handelen

Kalmte en rust

Runderen zijn van nature bange dieren die reageren op alles wat nieuw en onbekend is en op alles wat zich onvoorzien voordoet. Kalmte en rust bij de omgang met runderen is daarom van groot belang. Pinken verdienen daarbij speciale aandacht, omdat ze vaak nerveuzer reageren op bezoek. Uit onderzoek blijkt dat runderen een goed geheugen hebben en dat eerdere ervaringen/behandelingen met personen die slecht verliepen een negatieve invloed uitoefenen op hun gedrag. Regelmatig en positief (diervriendelijk) contact met kalveren is daarom van essentieel belang om ze minder angstig te maken op latere leeftijd. Aai nieuwe vaarzen die aan het voerhek staan, regelmatig **onder** de kop of over de hals, tot dat ze niet meer bang achteruit stappen. In dit kader is het ook het volgende vermeldenswaardig: De Duitse koeiengedragsdeskundige Philipp Wenz verbonden aan de methode [Low-Stress-Stockmanship](#) geeft aan dat incidenten met runderen waarschijnlijk worden veroorzaakt doordat veehouders steeds minder tijd tussen hun koeien doorbrengen, omdat het bedrijf steeds meer gemechaniseerd is en dagelijks werk geoptimaliseerd. Verder is het ook van belang te vermelden dat een onderzoek van de Universiteit van Wageningen laat zien dat agressief gedrag van de veehouder zorgt voor een vermindering van melkproductie, wat weer een indicatie geeft van stress.

Wees voortdurend waakzaam, ook bij "brave dieren"

Let op met "brave" dieren. Van deze runderen verwacht men geen negatieve reacties en men is geneigd om nonchalanter te handelen. Dit kan ernstige gevolgen hebben. Bijvoorbeeld het feit dat Holstein en Belgisch Witblauwe runderen gekenmerkt zijn door een rustig temperament mag geen vrijgeleide zijn om minder aandachtig met deze dieren om te gaan. Wees steeds waakzaam, zelfs de tamste dieren kunnen plots schrikken, pijn hebben en onverwacht hevig reageren.

Gebruik een stok om groter te lijken

Een stok kan handig zijn om:

- groter te lijken
- op afstand contact te kunnen maken
- te gebruiken als zelfverdediging.

Het gebruik van een stok om de dieren te slaan, een elektrische prikkelbaar en een neustang moet tot een minimum beperkt worden!!

Kom niet in de 'dode hoek' achter de koe

Koeien hebben zowel twee- als driedimensionaal zicht, doordat de ogen van een koe aan de zijkant zitten. Hierdoor ontstaan er twee dode hoeken namelijk achter het dier en recht voor de neus. Bij het van achteren benaderen is de kans groot dat de verzorger/behandelaar in de dode hoek komt. De stress die dit veroorzaakt kan aanleiding geven tot trappen van de koe.

Ga nooit met de rug tussen de koe/stier en een muur, of een ander obstakel, staan

Keer nooit de rug naar een koe. De kans op een ernstig ongeval is dan veel te groot.